

HARMONIJKA USTNA I BLUES

Cykl dziesięciu wideofilmów pod wspólnym tytułem „Harmonijka ustna i blues” prezentuje instrument niezwykły.

Harmonijka ustna znana wielu z nas pod obiegową nazwą „organiki” funkcjonowała od zawsze na obrzeżach wielkich wydarzeń i dokonań muzycznych jako typowo amatorski instrument umilający czas przy ognisku, na harcerskich biwakach czy podczas wypraw w nieznane.

Niewielkie rozmiary, prosta budowa, łatwość posługiwania się nim, niewygórowana cena, a od strony muzycznej – niewielkie stosunkowo wymagania techniczne, przynajmniej w początkowym etapie gry, dość szybko owocujące bardziej przyjemnymi dla ucha efektami brzmieniowymi to elementy, które przesądzały o jego popularności wśród ludzi traktujących muzykę wyłącznie jako hobby. Do miłośników harmonijki należeli m.in. amerykańscy prezydenci Abraham Lincoln, Warren Harding, cesarz Austrii Franciszek Józef oraz papież Pius XI. O stopniu fascynacji tym instrumentem niechaj świadczy anegdota mówiąca o tym, że jeden z amerykańskich kosmonautów zabrał ją ze sobą w przestrzeńokoziemską na pokładzie statku kosmicznego „Gemini”.

Wykorzystywana w muzyce poważnej i jazzie, harmonijka ustna największą karierę zrobiła wśród wykonawców muzyki country, a przede wszystkim bluesa. Wzrost popularności tego ostatniego gatunku muzyki w połączeniu z charakterystycznym brzmieniem harmonijki oraz wirtuozerią takich mistrzów, jak Sonny Terry, Sonny Boy Williamson II, Charlie Musselwhite, a u nas Sławomir Wiercholski, spowodowały zwiększone zainteresowanie nią na całym świecie. Potentat od dziesiątków lat w produkcji harmonijk ustnych, niemiecka firma „Hohner”, już na początku lat pięćdziesiątych sama produkowała rocznie około dwudziestu milionów egzemplarzy.

Cykl „Harmonijka ustna i blues” adresowany jest głównie do osób zafascynowanych bluesem, choć z pewnością mogą z niego korzystać również miłośnicy innych gatunków szeroko rozumianej muzyki rozrywkowej, a nadto wszystko osoby, które chciałby podjąć naukę na harmonijce nie znając nut. Prowadzący w kolejnych odcinkach omawia i prezentuje najpierw podstawowe techniki gry, następnie wprowadza słuchacza-widza w bardziej skomplikowane etapy muzycznego wtajemniczenia, a wszystko to – podkreślimy raz jeszcze – bez korzystania z nut.

Wykorzystując prostotę budowy harmonijki bluesowej, która posiada dziesięć ponumerowanych kanałów dźwiękowych (dziurek), autor cyklu zastąpił tradycyjne pismo nutowe cyframi odpowiadającymi numerom kolejnych kanałów zapisując w ten sposób dźwięki popularnych melodii i innych przykładów muzycznych. Ten rodzaj notacji nie określa czasu trwania poszczególnych dźwięków, informuje tylko, na którym kanale można uzyskać dany dźwięk. I dlatego w początkowych odcinkach cyklu materiał muzyczny stanowią melodye popularnych piosenek dziecięcych, ludowych i pieśni okolicznościowych, których rytmika jest powszechnie znana, natomiast późniejsze poznawanie różnych technik, ich doskonalenie i dochodzenie do wirtuozerii w grze na harmonijce wykazują się metodą naśladowania uznanych mistrzów, poprzez słuchanie ich nagrani połączone z cierpliwym ćwiczeniem stosownych przykładów muzycznych.

HARMONIJKA USTNA I BLUES

Odcinek I

Historia instrumentu

Praprzodków harmonijki ustnej historycy tego instrumentu doszukują się około 3000 lat p.n.e. w Chinach. Na dworze cesarza Nyn-Kwa powstał prawdopodobnie instrument o nazwie „szeng”, który zbudowany był na bazie strojka przelotowego, podobnie jak dzisiejsza harmonijka. Chiński przodek to kilkanaście połączonych ze sobą rurek bambusowych, które w dolnej części posiadały stroik przelotowy. Instrumenty o bardzo podobnym wyglądzie rozpowszechnione były także wśród Indian w Ameryce Południowej. Dziś jeszcze często można usłyszeć ich dźwięk przy akompaniamencie gitar.

Na tzw. „fletni Pana”, instrumencie, a właściwie różnej wielkości instrumentach pod tą wspólną nazwą, zbudowanych z rurek bambusowych gra współcześnie z ogromnym powodzeniem na największych estradach świata rumuński wirtuoz George Zamfir.

W Europie, na przełomie XVIII i XIX wieku pojawiło się szereg instrumentów opartych na zasadzie działania strojka przelotowego. W Niemczech zegarmistrz Dawid Buschmann zbudował w roku 1816 instrument najbardziej zbliżony do współczesnej harmonijki ustnej o nazwie eolina, w 1821 r. jego syn Friedrich skonstruował aurę, mającą postać wielodźwiękowego kamertonu. Dalsze udoskonalenia były dziełem Christiana Messnera, który w roku 1823 skonstruował instrument o nazwie Mundäoline będący już właściwie harmonijką ustną. W roku 1857 produkcję harmonijki przejął od Messnera Mathias Hohner, dając początek sławnej, działającej do dzisiaj firmie. Od roku 1880, gdy produkcję manufakturową zastąpiono przemysłową, ilość sprzedawanych egzemplarzy zaczęto liczyć w milionach.

W drugiej połowie XIX w. harmonijka ustna zawędrowała do Stanów Zjednoczonych, gdzie murzyńscy muzykanci szczególnie upodobali sobie nowy instrument. Grając często niezgodnie z zamysłem konstruktorów harmonijki wypracowali Murzyni szereg technik, które legły u podstawa wykonawczych bluesa.

Budowa harmonijki ustnej

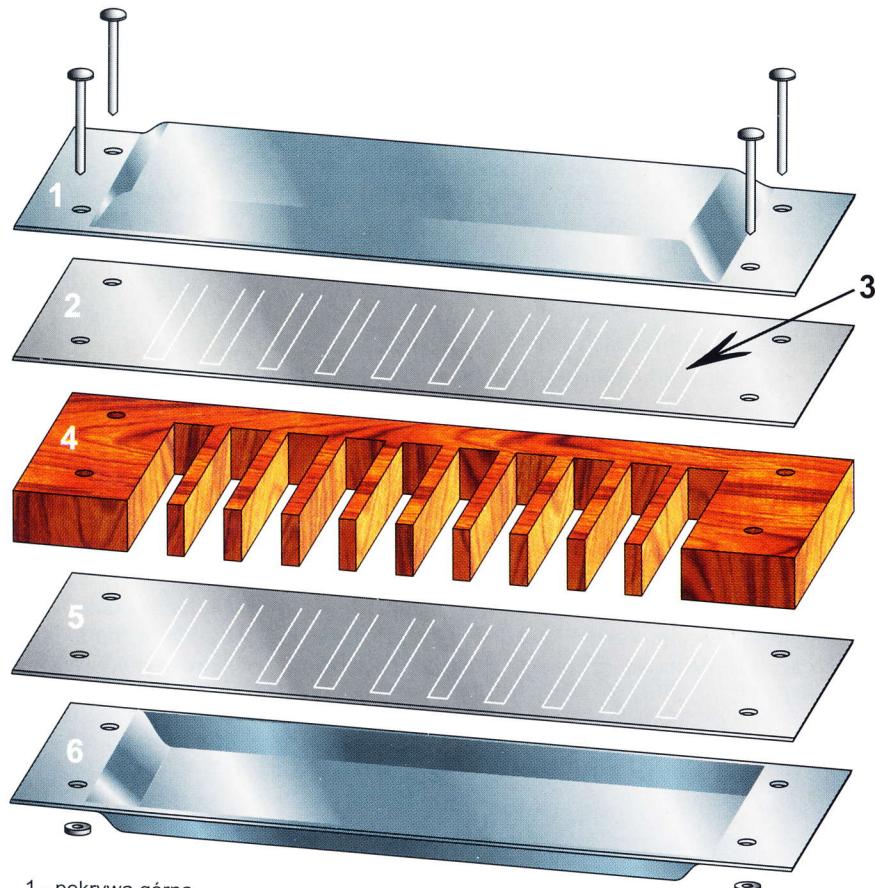
Istnieje cała rodzina harmonijk ustnych:

harmonijki diatoniczne	– osobna do gry w każdej tonacji
harmonijki chromatyczne	– z charakterystycznym przyciskiem, służąca do gry we wszystkich tonacjach, używana w muzyce poważnej i jazzie

Harmonijki basowe
harmonijki akordowe
harmonijki specjalne

– np. tzw. melodyka, z klawiaturą.

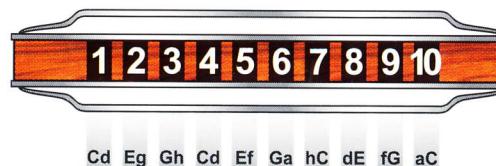
Harmonijka diatoniczna to instrument 10-kanalowy. Źródłem dźwięku jest stroik przelotowy, czyli cienka blaszka stalowa umocowana na jednym końcu, wprawiona w drganie przez prąd powietrza przemieszczający się przez kanał instrumentu. W każdym kanale znajdują się dwa stroiki, górny wibruje i wydaje dźwięk przy zadaniu (na wydechu), dolny natomiast przy wciąganiu powietrza (na wdechu). Kanały numerowane są od „1” – zawiera najdłuższe stroiki i wydaje najniższe dźwięki, do „10” – najkrótsze stroiki, a dźwięki najwyższe.

- 1 - pokrywa góra
- 2 - płytka góra
- 3 - stroik
- 4 - korpus(grzebień)
- 5 - płytka dolna
- 6 - pokrywa dolna

Kurs prowadzony jest w oparciu o diatoniczną harmonijkę systemu Richtera w tonacji C-dur.

Oto diagram przedstawiający dźwięki takiego instrumentu:

Duża litera oznacza dźwięk wydobywany przy zadaniu (dmuchaniu) w kanał, natomiast litera mała – dźwięk na przyspaniu (wciąganie powietrza).

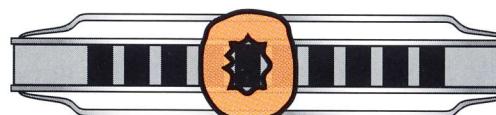
Odcinek II

Trzymanie instrumentu

Harmonijkę trzymamy między kciukiem i palcem wskazującym lewej ręki, cyframi do góry. Dlonią prawej ręki tworzymy komorę akustyczną.

Układ ust

Kształtujemy je wkładając palec w usta, a po jego wyjęciu staramy się zachować powstały układ.

Instrument umiejscawiamy głęboko między wargami. Dźwięk uzyskujemy dmuchając lub wciągając powietrze dokładnie przez jeden kanał, unikając pobudzania sąsiednich.

Zapis nutowy

Dźwięki uzyskiwane przez zadanie zapisywane są cyfrą zgodną z numerem kanału, w który należy wtłoczyć powietrze, natomiast cyfry w kółku oznaczają dźwięki na wdechu. Na taśmie wideo dźwięki na zadaniu oznaczone są dodatkowo kolorem czerwonym, a na wdechu – kolorem niebieskim.

Pierwsze melodie

„Wlazł kotek na płotek”

6 5 5 (5) (4) (4) 4 5 6 6 5 5 (5) (4) (4) 4 5 4

Wlazł ko-tek na plo-tek i mru-ga ła-dna to pio-sen-ka nie-dlu-ga

„Pojedziemy na łów”

4 (4) 5 (5) 6 5 6 5 5 5 (4) (4) 4

Po-je-dzie-my na łów na łów to-wa-rzy-szu mój

5 5 (4) (4) 5 5 (5) 5 5 (4) (4) 5 5 (5)

na łów na łów na ło-wy do zie-lo-nej dą-bro-wy

5 5 (4) (4) 4

to-wa-rzy-szu mój

„Mam chusteczkę haftowaną”

5 6 6 6 5 6 6 6 (6) 6 (5) 5 (5) (4)

Mam chu-ste-czkę ha-fto-wa-ną co ma czte-ry ro-gi

(4) (5) (5) (5) (4) (5) (5) (5) 6 (5) 5 (4) 5 4

ko-go ko-cham ko-go lu-bię rzu-cę mu pod no-gi

Odcinek III

Dalsze popularne melodye

„Płonie ognisko”

3 4 3 4 5 4 3 5 (4) 4 (4) 5 4 4

Pło-nie o gni-sko w le-sie wiatr smę-tną pio-snkę nie-sie

3 4 3 4 5 4 3 5 (4) 4 (4) 5 4 4

przy o-gniu zaś dru-ży-na ga-wę-dę ro-zpo-czy-na

„My jesteśmy krasnoludki”

(2) 4 4 4 4 (4) 5 4 (4) 6 6 (4) 6 6

My je-ste-smy kra-sno-lu-dki oj tak tak oj tak tak

(2) 4 4 4 4 (4) 5 4 (4) 6 6 (2) 5 4

pod grzy-bka-mi na-sze bu-dki oj tak tak oj tak tak

„Sto lat”

6 5 6 5 6 (6) 6 (5) 5 (5) (5) (4) (5) (5) 6 (5) 5 (4) 5

Sto lat sto lat niech ży-je ży-je nam sto lat sto lat niech ży-je ży-je nam

6 6 5 6 6 5 6 7 (7) (6) 6 (6) (7) (7) (7) 7

je-szcze raz je-szcze raz niech ży-je ży-je nam niech ży-je nam

Odcinek IV

„Zielony mosteczek”

4 4 4 4 5 6 (5) 5 (4) 4 6 6 6 5 6 7 (6) 6 (5) 5

Zie-lo ny mo-ste-czek u- gi- na się zie-lo-ny mo-ste-czek u- gi-na się

(4) (4) (4) (4) (5) (6) 6 (5) 5 (4) 4 4 4 4 5 6 (5) 5 (4) 4

tra-wka na nim roś-nie nie sie-ka się tra-wka na nim roś-nie nie sie ka-się

„Szła dziewczuszka”

6 7 8 (8) 7 (7) 7 (6) 6 6 5 (5) 6 (5) (5) 4 5 (5) 6 6 8 (8) 7

Szła dzie-we-czka do la- se-czka do zie-lo-ne-go do zie-lo-ne-go do zie-lo-ne-go

Odcinek V

Blues 12-taktowy

Takt – odcinek stale powtarzającego się schematu rytmicznego, w bluesie takt liczymy: „raz, dwa, trzy, cztery”.

Najprostsza forma bluesa to odcinek 12-taktowy. Jest to właściwie jedna, powtarzana zwrotka, którą w muzyce instrumentalnej nazywamy chorusem. Chorus posiada ustalone następstwo akordów na przestrzeni 12-tu taktów. Schemat oparty jest na trzech najważniejszych akordach, tzw. triadzie harmonicznej. Składniki trzech akordów – trójdźwięków triady, czyli toniki (I stopień), subdominanty (IV stopień) i dominanty (V stopień) zawierają w sobie wszystkie dźwięki, z których możemy zbudować pochodny melodyczny zwany gamą, a zawarte w niej dźwięki wyznaczają nam z kolei zbiór dźwięków określony mianem tonacji.

Schemat harmoniczny bluesa w tonacji G-dur:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
G	G	G	G	C	C	G	G	D	C	G	G

Gdy powtarzamy chorus – GD⁷

Zmiana tempa, gatunku muzycznego, jak również tonacji nie naruszą obowiązującego schematu harmonicznego. Ciągle są to tonika, subdominanta i dominanta.

W tonacji E-dur schemat przebiega następująco:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
E	E	E	E	A	A	E	E	H ⁷	A	E	E

Gdy powtarzamy chorus – EH⁷

Odcinek VI

Tonacja harmonijki ustnej jest z reguły o kwartę wyższa od tonacji instrumentu akompaniującego, np. gitary. W takim układzie większość dźwięków grana jest na wdechu, co pozwala łatwiej nadać brzmieniu harmonijki typowo bluesowy charakter, m.in. poprzez kontrolowane obniżanie wysokości wybranych dźwięków o tzw. mikrotony, czyli mniej niż o półton będący najmniejszą miarą odległości między dźwiękami w muzyce europejskiej.

Tabela zależności tonacyjnej harmonijki do instrumentu akompaniującego:

GITARA	HARMONIJKA
C	F
G	C
D	G
A	D
E	A
F	B (B ^b - oznaczenie amerykańskie)

Improwizacja

Próby improwizowania rozpoczynamy od grania tzw. prym, czyli podstawowych dźwięków akordów tworzących schemat harmoniczny chorusa. Niezależnie od tonacji używanej harmonijki, dźwięki te zawsze mieszczą się w określonych kanałach instrumentu i tak:

pryma akordu tonicznego (T)	= (2)
pryma subdominanty (S)	= 4
pryma dominanty (D)	= (4)

Odcinek VII

Ciąg dalszy improwizacji

Improwizacja rytmiczna na prymach akordów triady:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
G ②	G ②	G ②	G ②	C 4	C 4	G ②	G ②	D ⁷ ④	C 4	G ②	G ②

Improwizacja w oparciu o proste riffy:

- 1) (2)(3) 4 (4)
- 2) (4) 4 (3)(2)

Riff drugi jest odwróceniem pierwszego, obydwa „zgadzają się” harmoniczne z obowiązującym przebiegiem akordowym.

Odcinek VIII

Ciąg dalszy improwizacji

Kolejne riffy:

- (3)(2) 2 (3)
- (4) 4 (3)(4)
- (4) 5 (4) 5 4
- (1) 2 3 2 (2)

można dowolnie wplatać w różne miejsca bluesowego chorusa, można też łączyć je, dodawać, skracać.

Odcinek IX

Efekty specjalne w grze na harmonijce ustnej

1. Podciąg

- Umożliwia wydobycie z instrumentu dźwięków, których nie ma w naturalnej skali harmonijki.
- Jest to obniżanie wysokości dźwięku strojka o mikrotony, półton lub cały ton uzyskiwane przez specyficzne kształtowanie słupa powietrza – zarówno na przyssaniu (wdech), jak i na zadęciu.
- Na wdechu jest łatwiejszy.
- Na kanałach od 1 do 6 realizujemy go na wdechu, natomiast od 7 do 10 – na zadęciu.
- Nadaje harmonijce ustnej charakterystyczne bluesowe brzmienie.

Zapis: (3)
↓

2. Vibrato

Efekt uzyskiwany przez szybką zmianę pojemności komory akustycznej powstały ze złożonych dloni.

Zapis: wibr. r.
③ ③

3. Tremolando

Efekt uzyskiwany podczas gry na dwóch sąsiadujących kanałach (np.: (4) i (5)) z jednoczesnym szybkim ruchem głowy w prawo i lewo (przeczenie „nie”).

Zapis: (4, 5)
~~~~~

Omówione wyżej efekty można wykonywać osobno, każdy na innym dźwięku, lub łączyć je na tym samym dźwięku.

Ćwiczenia:

- a) ④ ④ ④ ④
- b) ② ③ 4 ④
- c) ② ② wibr.r.
- d) ② ② wibr. r.
- e) ② ③ 4 wibr. r. ④
- f) ② ③ 4 wibr. r. ④
- g) 4, 5 4, 5
- h) 4, 5 4, 5 ③ ②
- i) 1 ① 2 ② ② ③ 3 4
- j) ① 2 ② ④ 4, 5 4, 5 ③ ④ ③ ⑦

4. Staccato

Efekt artykulacyjny - powstaje, gdy wdmuchując powietrze do kanału harmonijki szybko wypowiadamy zgłoski „tu, tu, tu, tu...”

Odcinek X

Trzy fundamentalne zasady warunkujące przyszłe sukcesy w grze na harmonijce ustnej:

- prawidłowe trzymanie instrumentu (odc. II),
- właściwy układ ust na instrumencie (odc. III),
- precyzyjne wydobywanie dźwięku – z jednego tylko kanału, bez pobudzania sąsiednich stroików (odc. II).

Literatura uzupełniająca

Bereźnicki M. *The Country Songbook 1.* Wrocław 1996

Wierzcholski S. *Harmonijska I blues.* Wrocław 1993

Wierzcholski S. *Sekrety harmonijki.* Wrocław 1993

Encyklopedia muzyki PWN. Red. A. Chodkowski. Warszawa 1995

Śpiewnik To idzie młodość, opr. Z. Waśniewski i J. Kaszycki. Kraków 1965